

SHAFTESBURY

*Sensus.
Communis.*

Un eseu despre
libertatea spiritului
și umorului într-o scrisoare
către un prieten

Traducere și studiu introductiv
de Ștefan-Sebastian Maftei

CUPRINS

Studiu introductiv	7
Notă asupra traducerii	41
Mulțumiri	47
<i>Sensus Communis</i> . Un eseu despre libertatea spiritului și umorului într-o scrisoare către un prieten (1709)	49
Anexă. O scrisoare despre entuziasm către Milord Sommers (1708) [Fragmente]	141
Bibliografie	151

CUPRINS

Studiu introductiv	7
Notă asupra traducerii	41
Mulțumiri	47
<i>Sensus Communis</i> . Un eseu despre libertatea spiritului și umorului într-o scrisoare către un prieten (1709)	49
Anexă. O scrisoare despre entuziasm către Milord Sommers (1708) [Fragmente]	141
Bibliografie	151

Anthony Ashley Cooper, al treilea conte de Shaftesbury (1671-1713), sau prescurtat Shaftesbury pentru publicul filosofic, este al treilea moștenitor al unei ilustre familii aristocratice engleze. Bunicul filosofului Shaftesbury a fost primul conte de Shaftesbury (1621-1683), fondator al partidei *Whig* și, în ultima parte a carierei sale politice, adversar al regimului monarhic al Stuartilor, cu toate că, în trecut, făcuse parte din acea „cabală”, din acel consiliu care condusesese Anglia după căderea în dizgrație a Lordului Clarendon, pe timpul domniei lui Carol al II-lea Stuart.

Însă încercările lui Carol de a se impune după model francez ca „monarh absolut”, după cum arăta André Maurois, frica de regatul Franței dar și de olandezi, amintirea trecutului sângeros al războiului civil și primejdia instaurării unei posibile monarhii absolutiste, condusă de un rege care părea să dea întâietate catolicismului încălcând regula toleranței, au născut, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, o luptă politică acerbă între două mari partide și ideologii constituite în principal pe diferențe de clasă socială și de opțiuni politice și religioase: *Whig* și *Tory*¹. Primul Shaftesbury, adversar

¹ MCATEER (2024): «Whig era partida ce sprijinea în Anglia supremația parlamentului asupra monarhiei. Tory, partida adversarilor, a sprijinit monarhia și de asemenea a tins să susțină o religie

al absolutismului și catolicismului, a condus partida *Whig*, cea care a luptat împotriva venirii la domnie a celui care va fi totuși viitorul rege Iacob al II-lea Stuart, succedând în 1685 fratelui său Carol al II-lea, după moartea acestuia. Datorită opoziției sale și sub amenințarea unei posibile execuții, primul Shaftesbury a trebuit să se refugieze în Olanda în 1682, fiind „urmărit pentru rebeliune”, după cum scrie Maurois, unde a și murit după un an¹.

Al treilea conte de Shaftesbury, născut în 1671, a fost tutorat între 1675 și 1679 de către filosoful John Locke, secretar al primului conte de Shaftesbury. În această perioadă, guvernanta Elizabeth Birch l-a inițiat foarte de timpuriu în limbile clasice, greacă și latină. În anul morții bunicului său, 1683, al treilea Shaftesbury este trimis la studii la Winchester College. Între 1687 și 1689 călătorește în Europa și trece prin Olanda și Franța pentru a vizita Italia, de la Torino până la Napoli. Între 1695 și 1698 activează în Anglia ca politician al partidei *Whig*, dar după 1698 până în 1699 se retrage la Rotterdam, în Olanda, datorită problemelor de sănătate. După 1699 mai ales, viața sa va oscila între îndatoriri publice și perioade de studiu și scris. Între

ierarhică sponsorizată de stat, fie anglicanism, fie catolicism. Cei din partida *Whig* susțineau libertatea religioasă, sprijinindu-i pe „Dizidenții” (*Dissenters*) religioși, la început pe puritani, calviniști, quakeri, etc. și mai târziu pe dești (...).

¹ A se vedea detalii despre cariera politică a primului Shaftesbury în volumul al II-lea al celebrei *Istorie a Angliei*, scrisă de André Maurois (MAUROIS, 1970). Informațiile amintite în tot acest paragraf până aici apar în sursa citată.

1703 și 1704 pleacă din nou la Rotterdam. În 1711, anul primei publicări a *Caracteristicilor* sale, se retrage datorită problemelor de sănătate în Italia, la Chiaia, lângă Napoli, unde va muri în 1713¹.

Lucrarea principală pentru care al treilea Shaftesbury a fost și este în continuare cunoscut în istoria filosofiei este *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, pe scurt, *Caracteristici*², apărută pentru prima oară în 1711, după cum s-a menționat, și care, cel puțin ca alcătuire, nu e o operă unitară, ci mai degrabă o „antologie”³ de texte de diferite structuri, publicate anterior⁴ și completate de

¹ Informațiile din acest paragraf au fost parțial preluate din MCATEER (2024), care menționează și alte detalii referitoare la viața filosofului. John Locke era „prieten apropiat” al primului Shaftesbury și a fost „sfătuitor al familiei timp de mulți ani după moartea primului conte” (*ibid.*). Alte informații prezente aici au fost preluate și din biografia dedicată filosofului de pe site-ul *Shaftesbury Project*, coordonat de Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, online la <https://www.angam.phil.fau.de/fields/enst/lit/shaftesbury/biography/>.

² Pentru o familiarizare cu opera principală a lui Shaftesbury, *Caracteristici*, a se vedea „Introducerea” la *Caracteristicile* lui Shaftesbury din ediția KLEIN (1999), pp. vii-xxxi.

³ Ca „antologie” este definită opera în MCATEER (2024), dar și în ed. KLEIN (p. x) care subliniază „calitatea compozită” a operei, trăsătură legată direct de „circumstanțele producerii sale”.

⁴ E vorba în total de șase texte intitulate „Tratat”, însă care au fost concepute, fiecare, în scopuri diferite și care apar în forme la fel de deosebite (aspect subliniat de edițiile critice, de exemplu ed. KLEIN, „Introducere”, p. x *sqq.*): Tratatul I, *O scrisoare despre entuziasm către Milord Sommers* (*A Letter Concerning Enthusiasm to My Lord Sommers*), publicat prima oară în 1708; Tratatul al II-lea, *Sensus Communis. Un eseu despre libertatea spiritului și umorului într-o scrisoare către un prieten* (*Sensus Communis, An Essay on the Freedom of Wit and Humour in a Letter to a Friend*), publicat prima

o serie de *Miscelanee* (I-V), ce reprezintă comentariile finale ale autorului la operă și care apar în *Caracteristici* ca reprezentând cel de-al VI-lea „Tratat”¹.

În cultura română, Shaftesbury nu este cunoscut prin traduceri², însă există comentarii care surprind rolul gândirii sale în istoria filosofiei. Shaftesbury a fost comentat, de exemplu, în analize mai vechi, cum ar fi cea a lui Petru Comarnescu din *Kalokagathon*, unde autorul dedică o secțiune specială lui Shaftesbury,

oară în 1709; Tratatul al III-lea, *Solilocviu sau sfat către un autor* (*Soliloquy, or Advice to an Author*), publicat prima oară în 1710; Tratatul al IV-lea, *O cercetare privitoare la virtute sau merit* (*An Inquiry Concerning Virtue or Merit*), publicat inițial în 1699, fără permisiunea autorului, dar considerată de critici, precum Robertson – vol. 1, p. xii – drept „cea mai importantă operă” a lui Shaftesbury); Tratatul al V-lea, *Moralistii. O rapsodie filosofică* (*The Moralists, A Philosophical Rhapsody*), publicat pentru prima oară în 1709; Tratatul al VI-lea, *Miscelanee* (*Miscellaneous Reflections*), ce conține cinci părți, corespunzând celor cinci tratate anterioare, apărut în 1711 și care completează și încheie seria *Caracteristicilor* (a se vedea organizarea conform ediției ROBERTSON).

¹ Cel puțin până la ediția ROBERTSON, publicată în 1900, care păstrează denumirea de „Tratat” pentru fiecare din aceste șase texte. Edițiile mai noi (ed. KLEIN) elimină această denumire și păstrează doar titlul original al fiecărui text în parte.

² După știința noastră, traducerea de față a tratatului *Sensus Communis* este prima traducere integrală în limba română a acestui text semnat de Shaftesbury. O traducere parțială din *Sensus Communis*, semnată de Ileana Verzea, a unui fragment din Partea a IV-a (IV, 3, 1-6), a apărut în antologia în trei volume intitulată *Iluminismul*, apărută la Editura Albatros, sub coordonarea lui Romul Munteanu. Cf. MUNTEANU, coord. (1971), vol. 2, pp. 329-332 („*Caracteristici ale oamenilor, moravurilor, opiniilor și timpurilor. Din Sensus Communis: Eseu asupra libertății spiritului și umorului. Într-o scrisoare către un prieten. Partea a IV-a. Secțiunea a III-a*”).

intitulată „Câteva limpeziri filosofice referitoare la morala frumoasă cu referință specială la Shaftesbury”¹, sau în secțiunea dedicată lui din primul volum, apărut în 1937, al *Istoriei filosofiei moderne de la Renaștere până la Kant*², care pune accentul pe filosofia morală a autorului. O lucrare apărută foarte recent, ce trebuie menționată, e lucrarea Alexandrei Bacalu, *Eighteenth-Century Stoic Poetics. Shaftesbury, Akenside, and the Discipline of the Imagination*, publicată la Brill³.

Filosofia

La prima vedere, filosofia lui Shaftesbury pare o construcție bizară⁴, chiar eclectică, de felul celei a unui Cicero, de pildă. Probabil că, asemenea lui Cicero, și Shaftesbury a îmbrățișat această viziune întrucâtva eclectică și datorită interesului său atât pentru filosofie, cât și pentru viața publică, anume pentru politică⁵.

¹ COMARNESCU (1946), pp. 147-154.

² RĂDULESCU-MOTRU *et al.* (1937), „Shaftesbury”, pp. 347-373.

³ BACALU, 2023.

⁴ Ed. KLEIN (p. x) vorbește despre „forma neobișnuită” a *Caracteristicilor* și despre „caracterul compozit, atât în conținuturile, cât și în forma sa”, care a nedumerit adesea auditoriul filosofic. Editorul remarcă: «Filosofii, în special, găsind în text atât de mult din ceea ce nu recunosc ca filosofie, l-au cunoscut pe Shaftesbury în primul rând prin extrase din *Caracteristici*, adesea identificate drept părțile „veritabil filosofice”, în antologii dedicate „moralistilor britanici» (ed. KLEIN, p. x).

⁵ Despre susținerea de către Shaftesbury a cauzei *Whig*, a se vedea întreaga analiză a ediției KLEIN din „Introduction”, care citește proiectul filosofic al lui Shaftesbury și din această perspectivă (pp. xv-xx). Potrivit acestei surse, politica *Whig*, spre

Există, astfel, mai multe poziționări filosofice în opera lui Shaftesbury, la prima vedere nu neapărat tocmai compatibile. În primul rând, există un scepticism special față de religie, care nu neagă defel importanța experienței religioase ca atare, dimpotrivă, dar care critică anumite manifestări religioase pentru excesele lor.

Apoi, opera lui Shaftesbury dezvăluie un neo-stoicism, o încercare de a găsi o cale spre „mintea independentă”¹ sau libertate, care este un ideal stoic, pe care îl putem regăsi poate cel mai pregnant la Epictet.

Mai mult, gândirea filosofului propune un exercițiu de sorginte socratică cu accent pe valoarea publică a

sfârșitul secolului al XVII-lea, este apărută inclusiv de tutorele lui Shaftesbury, John Locke, desemnat și ca „ideolog al partidei Whig” (p. xvii). Ediția KLEIN arată că partida *Whig* se caracteriza prin „sprijin pentru Revoluția [din 1688] și consecințele sale”, „apăra[rea] constituției engleze, a libertății, protestantismului și toleranței”, precum și printr-o convingere în faptul că „păstrarea și extinderea libertății în viața publică” putea fi menținută prin „asigurarea domniei legii (*rule of law*)” și printr-un „echilibru constituțional dintre monarh și parlament” (p. xvii). Astăzi, multe din aceste puncte reprezintă principii pe baza cărora se desfășoară o guvernare în statele moderne liberale: *rule of law*, necesitatea echilibrului puterilor în stat, susținerea și garantarea drepturilor civile și politice.

¹ Ed. ROBERTSON, vol. 2, p. 282: „Astfel în sfârșit o minte, cunoscându-se pe sine și cunoscându-și propriile puteri și virtuți, devine liberă și independentă. Ea își vede propriile piedici și obstacole și găsește că acestea sunt ale ei întru totul, și că pornesc din opinii greșit concepute. Cu cât cucerește mai mult în această privință (...) cu atât e din ce în ce mai mult propriul ei stăpân, își simte propria libertate naturală și se bucură de propria înaintare și de propria prosperitate” (*Misc.*, IV, 1).

discursului filosofic¹, o filosofie care este în căutarea unor forme de discurs potrivite, nu propriu-zis noi², față de cele preferate de literatura filosofică a vremii. Shaftesbury este promotorul entuziast al discursului filosofic liber, al gândirii ce se poate reflecta în scris cel mai bine în forma dialogului, a interogației neconținute, inclusiv a ironiei rafinate și a umorului educat.

Opera lui Shaftesbury îmbrățișează și o filosofie morală ce își are originea în Platon și stoici și care subliniază, pe lângă necesitatea unui bine moral ca existând în sine, și un element pe care îl putem considera modern, anume presuposiția unui *simț moral*³. În

¹ Ed. KLEIN, „Introducere”, p. xxv: „(...) în măsura în care Socrate a dus la îndeplinire în public căutarea sa prin intermediul unui proces al conversației publice în mijlocul cetății-stat. Socrate, astfel, a oferit un model pentru proiectul filosofiei în concepția lui Shaftesbury (...)”.

² În relație, de exemplu, cu formele de discurs filosofic medieval, ca dialogul sau meditația, nu am putea spune că Shaftesbury aduce forme noi, ci mai degrabă că le reconsideră pe cele deja existente în vederea noilor sale interese filosofice. Cf. SWEENEY (2023).

³ În *Sensus Communis* (III, 1, 8) Shaftesbury vorbește despre un *sense* în morals, care este echivalentul lui *common sense* în politică și care este „temeiul” *simțului comun* în politică. *Simțul moral* indică ceea ce analiza din C. RĂDULESCU-MOTRU *et al.* (1937) descria ca pe un „fel de a înțelege moralitatea nu ca pe ceva exterior conștiinței omenești, nu ca o conformare a faptei cu o lege impusă din afară, ci ca o potrivire cu sentimentul lăuntric” (p. 360). În plus, la acest „caracter intim al moralității” mai contribuie și „caracterul mijlocit de reacție directă”, caz în care Shaftesbury arată că «norma de conduită nu izvorăște din reflecția asupra consecințelor (...) faptelor (...), ci dintr-o evidență interioară, care atrage asentimentul imediat al ființei făptuitoare, să zicem dintr-o „înclinație” de un fel nou a acestei ființe» (pp. 360-361). În acest fel, Shaftesbury

plus, dacă urmărim textele lui Shaftesbury, vom vedea că teza „moralității ca potrivire cu sentimentul lăuntric” prefigurează teoria sentimentului moral din filosofile secolului al XVIII-lea¹.

Morala altruistă pe care filosoful o promovează este un răspuns la filosofile contemporane lui Shaftesbury privitoare la egoismul moral și la interesul propriu².

poate considera, cum arată Lydia Amir, că ființele umane sunt „conform naturii” (AMIR, 2014, p. 22), că sentimentele lor morale, după cum le-am putea numi, sunt naturale. Astfel, oamenii sunt definiți ca „în esență buni și (...) în mod natural sociabili” (p. 22). Expresia *moral sense*, remarcă aceeași autoare, este prezentă explicit în *Inquiry* (I, 3, 2) ca facultatea discernătoare a ceea ce e corect sau nu din punct de vedere moral (a se vedea referința în AMIR, 2014, p. 23). Se pare, potrivit editorului ROBERTSON (vol. 1, p. 262), că în *Inquiry*, text publicat încă din 1699, apare prima referință în filosofia morală a expresiei *moral sense* (simț moral), Shaftesbury fiind primul care o utilizează.

¹ Ed. ROBERTSON, vol. 2, p. 278: „(...) Dar, dacă, în loc să formăm astfel opinia binelui, dacă în loc să situăm valoarea sau excelența în aceste subiecte exterioare o situăm acolo unde ea e cea mai adevărată, adică în afecte sau sentimente (*affections or sentiments*), în partea care guvernează și <în> caracterul lăuntric, atunci întreaga desfătare de pe urma ei va fi pe deplin în puterea noastră (...)” (*Misc.*, IV, 1).

² A se vedea, în acest sens, lucrarea lui Christian Maurer, *Self-Love, Egoism and the Selfish Hypothesis. Key Debates from Eighteenth-Century British Moral Philosophy* (MAURER, 2020), unde noțiunile de *self-love* și *egoism* sunt fixate în contextul filosofiei morale britanice a secolului al XVIII-lea, iar „ipoteza egoismului” (*the selfish hypothesis*) este analizată, în interpretările sale, pornind de la autorii britanici iluminiști care au contribuit cu răspunsuri la această chestiune. Un capitol al acestei cărți este dedicat lui Shaftesbury (pp. 32-57) și în particular eseului *Sensus Communis* (pp. 33-36) și răspunsului său special la chestiunea iubirii de sine

Filosofia morală e completată de o filosofie politică ce pornește de la virtuți morale altruiste și de la teza sociabilității naturale și care caută să justifice același lucru în plan politic, ca în cel moral, anume un ideal al virtuții politice altruiste, asociat ideii libertății politice, și considerat un element indispensabil oricărei gândiri politice care se vrea întemeiată nu doar pe morala interesului propriu și pe imperativul forței.

În *Characteristici* apare și o viziune de sorginte neo-platonice a unei lumi alcătuite nu întâmplător, ci conform unei ordini divine. Viziunea lui Shaftesbury este propriu-zis una „panteistă”¹, și poate fi sesizată cel mai bine în Tratatul IV și V ale *Characteristicilor*. Pe

(*self-love*). În relație cu aceasta, după cum arată comentatorul, Shaftesbury respinge, în acest eseu, pe de o parte, „ipoteza egoistă” (*selfish hypothesis*) care ar rezulta din teza lui Hobbes referitoare la „egoism”, dar, pe de altă parte, Shaftesbury vorbește de un mod de a fi „egoist așa cum trebuie” (*rightly selfish*) (*Sensus Communis*, III, 3, 8) arătând că poate exista „o rațiune egoistă (*egoistic*) pentru a realiza propria noastră natură prin cultivarea sociabilității naturale” (MAURER, 2020, p. 36). Altfel spus, a fi egoist cum trebuie înseamnă în acest caz „a duce o viață în care afectele sociale, care sunt parte a naturii noastre, nu sunt suprimate (...)” (*ibid.*, p. 36). Astfel, în răsturnarea, am spune, a „ipotezei egoiste”, Shaftesbury ar considera că noi „împărtășim un simț al binelui comun [s. m.]”, pe care îl desemnează tocmai drept *sensus communis* (MAURER 2020, p. 51). Ideea „ipotezei egoiste” înțeleasă ca „iubire de sine egoistă” e respinsă, Shaftesbury atacând „egoismul psihologic”, ideea potrivit căreia „suntem motivați doar de afecte privitoare la sine, reflectate sau nu (...)”, precum și „egoismul prudential”, care spune că „acționăm doar din calcul al interesului nostru propriu” (p. 52).

¹ A se vedea analiza „panteismului” lui Shaftesbury în C. RĂDULESCU-MOTRU *et al.* (1937), p. 356.